

ปัจจัยแห่งความสำเร็จสู่การเป็นต้นแบบของกลุ่มเกษตรกรระดับอำเภอ:
กลุ่มฮักแพงแบ่งปัน อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

Key Success Factors to Role Model of Farmer Groups at District Level:
Hug Paeng Baeng Pan Group, Kuchinarai District Kalasin Province

กฤติน เอกพันธ์¹ ยศ บริสุทธิ์² และชลาธร จูเจริญ³

Kittin Ekkaphan, Yos Borisutthi and Chalathon Choocharoen³

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสำเร็จและปัจจัยแห่งความสำเร็จของกลุ่มฮักแพงแบ่งปัน อำเภอกุฉินารายณ์ โดยใช้กรอบประเด็นคำถามเป็นเครื่องมือรวบรวมข้อมูลจากข้อมูลทุติยภูมิ จากผู้รู้ คณะกรรมการกลุ่ม และสมาชิกกลุ่ม แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์เชิงคุณภาพ ผลการศึกษา พบว่า มีปัจจัยแห่งความสำเร็จ ได้แก่ 1) ปัจจัยแห่งความสำเร็จการบริหารจัดการกลุ่ม ประกอบด้วย (1) คณะกรรมการกลุ่มมีทัศนคติที่ดีต่อการทำเกษตรยั่งยืน (2) สมาชิกและค่านิยมในการทำเกษตรยั่งยืนของสมาชิก (3) ระเบียบปฏิบัติการของกลุ่มเพื่อธำรงไว้ซึ่งคุณภาพของผลผลิต (4) การสนับสนุนต่อเนื่องจากหน่วยงานระดับอำเภอในฐานะพี่เลี้ยง และ(5) การส่งเสริมและสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่อง 2) ปัจจัยแห่งความสำเร็จด้านการผลิตแบบเกษตรยั่งยืน ประกอบด้วย (1) ครัวเรือนของสมาชิก แรงงานในการผลิต และการพึ่งตนเอง และ(2) ความตระหนักในคุณภาพผลผลิตของสมาชิก 3) ปัจจัยแห่งความสำเร็จด้านการตลาดและการเพิ่มมูลค่าผลผลิต ประกอบด้วย (1) การสร้างความเชื่อมั่นให้กับผู้บริโภค และ (2) มีสถานที่จำหน่ายผลผลิตในระดับชุมชนและอำเภอ

คำสำคัญ: กลุ่มเกษตรกร ต้นแบบ ปัจจัยแห่งความสำเร็จ เกษตรยั่งยืน

Abstract

The purpose of this research was to study key factors leading Hug Paeng Baeng Pan Group, Kuchinarai District to success. The research framework was used as a tool to gather secondary data from key informants, group committees, and group members. The collected data were then performed qualitative analysis. The results revealed the key success factors of the group as follows: In terms of group management success, (1) positive attitude of group committees towards sustainable agriculture, (2) members and values in sustainable agriculture, (3) group operating procedures to keep the quality of production, (4) continual support from organizations in district level as a mentor. and (5) continual support from relevant organizations exhibited to be vital factors. Regarding sustainable agricultural production success, (1) members' household, production labors and self-reliance, and (2) awareness with product quality of members were key factors. Finally, (1) consumers' confidence creation, and (2) the availability of market to sell their products in community and districts levels were jointly important key factors in regard to marketing and products value adding success.

Keywords: farmer group, model key, success factors, sustainable agriculture

¹ สำนักงานเกษตรอำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ 46110

² คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น 40002

³ คณะเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900

บทนำ

การเกษตรเป็นอาชีพพื้นฐานในการผลิตปัจจัย 4 เพื่อใช้ดำรงชีวิตของมนุษย์ การผลิตทางการเกษตรในปัจจุบันเน้นการผลิตเพื่อการค้ามากกว่าการผลิตเพื่อการบริโภคเองในครัวเรือนเหมือนเช่นในอดีต โดยการผลิตทางการเกษตรในปัจจุบันมีการใช้สารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืชเข้ามาช่วยในการผลิต ซึ่งหากมีการใช้ไม่ถูกต้อง ก็จะส่งผลกระทบต่อผู้บริโภคและสิ่งแวดล้อมตามมา หากไม่ได้รับการแก้ไขอาจทำให้เป็นปัญหาต่อการดำรงชีวิตของประชากรโลก(วิฑูรย์ และ สุริยนต์, 2551)

การทำเกษตรแบบยั่งยืน เป็นทางเลือกหนึ่งของเกษตรกรและผู้บริโภคที่มีความตระหนักและต้องการลดผลกระทบจากการใช้สารเคมีในการทำเกษตร เกษตรแบบยั่งยืนเป็นระบบการเกษตรที่มีความจำเป็นบนพื้นฐานความต้องการของมนุษย์และครอบครัววิถีชีวิตของเกษตรกร โดยมีกิจกรรมการผลิต และการจัดการที่เหมาะสมกับสภาพของพื้นที่ เพื่อให้เกิดความสมดุลทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศ ในหน่วยการผลิตระดับครัวเรือน ซึ่งนำไปสู่การพึ่งตนเองของเกษตรกร และการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของเกษตรกรและผู้บริโภค (มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน, 2560)

กลุ่มฮักแพงแบ่งปันอำเภอภูจินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นสถาบันเกษตรกรขนาดเล็กที่เกิดจากการรวมกลุ่มของเกษตรกรระดับอำเภอ โดยมุ่งเน้นทำการผลิตแบบเกษตรยั่งยืน กล่าวคือ มีกลุ่มเกษตรกรในอำเภออื่นใกล้เคียงนำความสำเร็จของ ไปเป็นต้นแบบในการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกรระดับอำเภอ โดยให้ชื่อว่า กลุ่มฮักแพงแบ่งปัน แต่แตกต่างกันที่ชื่ออำเภอที่เป็นคำตามท้ายชื่อกลุ่ม กว่า 5 อำเภอ ได้แก่ กลุ่มฮักแพงแบ่งปันอำเภอเซาวง กลุ่มฮักแพงแบ่งปันอำเภอนาคู กลุ่มฮักแพงแบ่งปันอำเภอนามน กลุ่มฮักแพงแบ่งปันอำเภอสมเด็จ และกลุ่มฮักแพงแบ่งปันอำเภอดำม่วง

ด้วยความสำเร็จของกลุ่มฮักแพงแบ่งปันอำเภอภูจินารายณ์ในการเป็นต้นแบบ (role model) ของกลุ่มเกษตรกรระดับอำเภอดังกล่าว จึงเกิดความศรัทธาเริ่มในการศึกษาโดยมีคำถามวิจัยว่า มีปัจจัยแห่งความสำเร็จปัจจัยอะไรบ้าง ที่ทำให้กลุ่มเกษตรกรฮักแพงแบ่งปันอำเภอภูจินารายณ์สามารถเป็นต้นแบบกลุ่มเกษตรกรระดับอำเภอ โดยวัตถุประสงค์ของการศึกษาในครั้งนี้ เพื่อศึกษาความสำเร็จ และปัจจัยแห่งความสำเร็จของกลุ่มฮักแพงแบ่งปันอำเภอภูจินารายณ์ ซึ่งคำตอบที่ได้จากการศึกษานี้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือเกษตรกรในพื้นที่อื่นที่สนใจ สามารถนำคำตอบดังกล่าวไปเป็นแนวทางหรือบทเรียนในการรวมกลุ่มเกษตรกรระดับอำเภอที่มุ่งเน้นการทำเกษตรยั่งยืน

วิธีการวิจัย

1. พื้นที่วิจัย

พื้นที่ศึกษาในที่นี้ คือ อำเภอภูจินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ อยู่ห่างจากตัวจังหวัดกาฬสินธุ์ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประมาณ 80 กิโลเมตร มีประชากรประมาณ 101,500 คน อำเภอภูจินารายณ์ เป็นอำเภอขนาดปานกลาง มีพื้นที่ประมาณ 485,0000 ไร่

2. ขั้นตอนของการศึกษา

1) **ศึกษาบริบททางการเกษตรของอำเภอภูจินารายณ์:** โดยสร้างกรอบประเด็น (sub-topics) เพื่อเป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล ตามวิธีการของ ยศ (2558) จากนั้นทำการรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data) ที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ (primary data) จากผู้รู้ (key informants: KIs) โดยการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ศึกษา จำนวน 15 คน และสัมภาษณ์คณะกรรมการกลุ่มเกษตรกร จำนวน 15 คน และตัวแทนเกษตรกรทั่วไป จำนวน 10 คน พร้อมทั้งสังเกตแบบมีส่วนร่วมและสำรวจบริบททางการเกษตรของอำเภอ โดยดำเนินการในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ 2560

2) **ศึกษาบริบทของกลุ่มอัยกแพ่งแบ่งปันอำเภอภูจินารายณ์:** นำผลการศึกษาจากขั้นตอนที่ 1) มาเป็นข้อมูลพื้นฐานในการสร้างกรอบประเด็นเพื่อเป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลตามวิธีการของ ยศ (2558) จากนั้นทำการรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิด้วยการสัมภาษณ์ กลุ่มย่อย จำนวน 1 เวที ซึ่งผู้เข้าร่วมให้ข้อมูลดังกล่าว ได้แก่ คณะกรรมการของกลุ่มจำนวน 15 คน และเกษตรกรที่เป็นสมาชิกกลุ่มจำนวน 20 คน พร้อมทั้งสังเกตแบบมีส่วนร่วมสภาพการดำเนินงานของกลุ่ม โดยดำเนินการศึกษาในเดือนเมษายน 2560

3) **ศึกษาผลแห่งความสำเร็จสู่การเป็นต้นแบบของกลุ่มเกษตรกรระดับอำเภอ:** นำผลการศึกษาจากขั้นตอนที่ 2) มาเป็นข้อมูลพื้นฐานในการสร้างกรอบประเด็นเพื่อเป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลตามวิธีการของ ยศ (2558) จากนั้นทำการสัมภาษณ์กลุ่มย่อย โดยใช้ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มเดียวกับขั้นตอนที่ 2 คือ คณะกรรมการของกลุ่ม จำนวน 15 คน และสัมภาษณ์เกษตรกรที่เป็นสมาชิกกลุ่มจำนวน 20 คน โดยดำเนินการศึกษาในเดือนมิถุนายน 2560

3. วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยนี้ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ ดังนั้นการวิจัยนี้จึงใช้แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล 6 ขั้นตอน (6C) ตามวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลของ ยศ (2558) ตามลำดับดังนี้ (1) การวิเคราะห์ขณะรวบรวมข้อมูล (C1: analysis while data collection) เป็นการรวบรวมข้อมูลพร้อมๆ กับการวิเคราะห์ข้อมูลไปด้วยกันและทำแบบซ้ำกลับไปกลับมา ในขณะที่สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลแล้วต้องทำการวิเคราะห์ตีความข้อมูล (2) การวิเคราะห์จำแนกประเภทข้อมูล (C2: categorization) นำข้อมูลที่รวบรวมมา จำแนกออกเป็นหมวดหมู่ โดยนำข้อมูลจาก C1 มาเพื่อวิเคราะห์ด้วยการจัดหมวดหมู่ข้อมูล จัดประเภท จัดอันดับ ทำดัชนีข้อมูล การให้รหัสข้อมูล การวิเคราะห์โดยการจำแนกประเภทข้อมูลเป็น 2 วิธี คือ 1) แบบใช้ทฤษฎี แบ่งตาม สภาพแวดล้อม พฤติกรรม ความสัมพันธ์ 2) แบบไม่ใช้ทฤษฎี จำแนกข้อมูลที่วิเคราะห์ตามความเหมาะสมของข้อมูลที่มีอยู่ อาจให้สามัญสำนึก ประสบการณ์ของผู้ศึกษา (3) การวิเคราะห์เปรียบเทียบ (C3: comparison) การเปรียบเทียบโดยการนำผลที่ได้จากการวิเคราะห์จำแนกประเภทจากขั้นตอนที่ C2 แล้วเทียบเคียงหรือเปรียบเทียบกับเหตุการณ์อื่น เพื่อหาความเหมือนและความแตกต่างกันที่เกิดขึ้น (4) การวิเคราะห์เพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ (C4: combination) นำผลวิเคราะห์จากการเปรียบเทียบในขั้นตอนที่ C3 และข้อมูลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องจากการวิเคราะห์ก่อนหน้านี้ มาทำการวิเคราะห์ต่อเนื่องด้วยการหาความสัมพันธ์ของประเด็นต่างๆ (5) การวิเคราะห์สร้างข้อสรุป (C5: construction) การวิเคราะห์เพื่อสร้างเสนอข้อค้นพบจากความอึมตัวของข้อมูลและเป็นความจริงที่อยู่ในชุมชน เพื่อนำผลมาใช้ตอบโจทย์การศึกษา โดยนำประเด็นที่ได้จากการศึกษาทั้งหมดจากขั้นตอนที่ 4 และข้อมูลอื่นๆที่เกี่ยวข้อง มาวิเคราะห์ต่อเนื่องโดยใช้การคิดเชิงระบบและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเน้นการวิเคราะห์เชิงเอกนัย และ (6) การวิเคราะห์เชิงการคิดสร้างสรรค์ปัญญาเพื่อการพัฒนา (C6: creation) วิเคราะห์สร้างสรรค์ปัญญา เพื่อเป็นแนวทางในการส่งเสริมและพัฒนาอยู่บนพื้นฐานความจริงที่เป็นอยู่ในชุมชน โดยนำข้อมูลในขั้นตอนที่ 5 และข้อมูลที่เกี่ยวข้อง มาทำการวิเคราะห์ต่อเนื่อง เพื่อให้ประกอบในการอภิปรายและให้ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยและวิจารณ์

1. บริบททางการเกษตรของอำเภอภูจินารายณ์

1.1 การประกอบอาชีพทางการเกษตรและการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ทางการเกษตร

จากการศึกษา พบว่า อำเภอภูจินารายณ์มีเกษตรกรกว่า 38,300 คน (ร้อยละ 46.25 ของประชากรทั้งหมด) โดยเกษตรกรมีอายุเฉลี่ย 55 ปี มีพื้นที่ทำการเกษตรกว่า 302,200 ไร่ (ร้อยละ 62 ของพื้นที่ทั้งหมด) เกษตรกรส่วนใหญ่ทำเกษตรแบบเชิงเดี่ยว โดยใช้พื้นที่ปลูกข้าว 208,400 ไร่ อ้อยโรงงาน 45,000 ไร่ มัน

สำปะหลัง 24,800 ไร่ ยางพารา 17,000 ไร่ ไม้ผลและไม่ใช้สอย 4,900 ไร่ และทำการเกษตรอื่นๆ 2,100 ไร่ เช่น ทำเกษตรแบบผสมผสาน ปลูกไม้ผล เลี้ยงปลา เลี้ยงโคเนื้อและเลี้ยงสัตว์ปีก (สำนักงานเกษตรอำเภอภูจินารายณ์, 2560)

1.2 ปฏิทินกิจกรรมการเกษตรที่สำคัญ

จากการศึกษาพบว่า กิจกรรมการผลิตทางการเกษตรที่สำคัญตามฤดูกาลในรอบ 1 ปี ของเกษตรกรในพื้นที่อำเภอภูจินารายณ์ ประกอบไปด้วย การผลิตอ้อย การผลิตข้าวนาปี การผลิตมันสำปะหลัง การผลิตยางพารา การทำเกษตรผสมผสาน และการผลิตสัตว์เศรษฐกิจ (Table 1)

Table 1 Calendar of agricultural production activities.

Activities	Jan	Feb	Mar	APR	May	Jun	Jul	Aug	Sep	Oct	Nov	Dec
Rice					←							→
Sugarcane	←											→
Casava				←							→	
Para rubber	←	→			←							→
Vegetable, tree and fishery	←											→
Livestocks	←											→

2. บริบทของกลุ่มอัยกแพ่งแบ่งปันอำเภอภูจินารายณ์

(1) กลุ่มและการบริหารกลุ่ม: กลุ่มอัยกแพ่งแบ่งปันอำเภอภูจินารายณ์ เป็นสถาบันเกษตรกรขนาดเล็กระดับอำเภอ มีศูนย์ประสานงานตั้งอยู่ที่ อาคารกายภาพบำบัด โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชภูจินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ มีคณะกรรมการบริหารจัดการจำนวน 20 คน โดยแบ่งการบริหารงานของออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ การบริหารจัดการด้านการผลิต การบริหารจัดการด้านการตลาด การบริหารจัดการด้านการแปรรูปข้าว

(2) สมาชิกและการผลิตทางการเกษตร: สมาชิกกลุ่มเกษตรกรมีจำนวน 45 ครัวเรือน เป็นเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ 9 ตำบลของอำเภอภูจินารายณ์ ตำบลละ 2-13 ครัวเรือน เกษตรกรที่จะเข้าร่วมกลุ่มได้ต้องมีคุณสมบัติตามข้อกำหนดที่กลุ่มตั้งไว้คือ 1) เกษตรกรต้องเข้ารับการฝึกอบรมการทำเกษตรแบบยั่งยืนที่ศูนย์พัฒนาคุณธรรมจังหวัดกาฬสินธุ์ 2) เกษตรกรต้องทำเกษตรแบบเกษตรยั่งยืนโดยไม่ใช้สารเคมี 3) เกษตรกรต้องผ่านการประเมินสภาพแวดล้อมและขั้นตอนการผลิตจากคณะกรรมการ จึงทำให้กลุ่มมีสมาชิกจำนวนน้อย แต่มีการทำเกษตรแบบยั่งยืนโดยไม่ใช้สารเคมีอย่างจริงจังจึงมีผลผลิตเชิงประจักษ์และได้รับการยอมรับจากประชาชนและหน่วยในภาครัฐและภาคเอกชนในระดับอำเภอและระดับจังหวัด

(3) กิจกรรมกลุ่มที่ดำเนินการ: กิจกรรมของกลุ่มที่สมาชิกทุกคนได้ร่วมกันดำเนินการร่วมกันอย่างต่อเนื่อง จำนวน 4 กิจกรรม ได้แก่ 1) กิจกรรมการจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรที่ลานตลาดระดับอำเภอทุกวันพุธ และวันศุกร์ 2) กิจกรรมการประชุมวางแผนการทำงานและสรุปบทเรียนการทำงานทุกวันศุกร์ก่อนสิ้นเดือน 3) กิจกรรมการตรวจเยี่ยมแปลงของสมาชิกกลุ่มในเดือนมิถุนายน และเดือนมกราคม ของทุกปี และ 4) กิจกรรมศึกษาดูงานด้านการเกษตร ปีละ 1 ครั้ง

(4) การได้รับการส่งเสริมสนับสนุน: ได้รับการส่งเสริมสนับสนุนอย่างต่อเนื่องจากหน่วยงานหลักจำนวน 4 หน่วยงาน ได้แก่ 1) ศูนย์พัฒนาคุณธรรมจังหวัดกาฬสินธุ์ 2) โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชภูจินารายณ์ 3) บริษัท โอสถสภา จำกัด และ 4) สำนักงานเกษตรอำเภอภูจินารายณ์ โดยให้การสนับสนุนการพัฒนาของกลุ่มเกษตรกรในเรื่องการส่งเสริมการผลิตในรูปแบบของเกษตรยั่งยืน การส่งเสริมการรวมกลุ่มเกษตรกร และการส่งเสริมเรื่องการตลาดผลผลิตทางการเกษตร ตามลำดับ โดยให้การสนับสนุนในรูปแบบของการให้ความรู้และปัจจัยการในการผลิต

3. พัฒนาการของกลุ่มฮักแพงแบ่งปันอำเภออุจินารายณ์

3.1 สภาพก่อนการพัฒนา

จากการศึกษา พบว่า การผลิตทางการเกษตรก่อนที่เกษตรกรทำการผลิตแบบเกษตรยั่งยืนและเกิดกลุ่มฮักแพงแบ่งปันอำเภออุจินารายณ์ ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 - 2549) พบว่า มีสภาพทางการเกษตรที่สำคัญ ดังนี้

1) รูปแบบการเกษตรเน้นเกษตรเชิงเดี่ยว: เกษตรกรส่วนใหญ่ทำเกษตรแบบเชิงเดี่ยว พืชเศรษฐกิจที่ปลูกกันอย่างแพร่หลาย คือ ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง และยางพารา ตามลำดับ ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่อยู่ในระดับปานกลาง (ข้าว 410 กก. ต่อไร่ อ้อย 10,000 กก. ต่อไร่ มันสำปะหลังได้ 3,500 กก. ต่อไร่ และยางพาราได้ 230 กก. ต่อไร่) เมื่อเทียบกับค่ามาตรฐานผลผลิตพืชของกรมวิชาการเกษตร (สำนักงานเกษตรอำเภออุจินารายณ์, 2550)

2) ต้นทุนการผลิตทางการเกษตรสูง ได้ผลผลิตต่ำ และหนี้สินมาก คือปัญหาของเกษตรกร: ปัญหาที่เกษตรกรส่วนใหญ่ประสบอยู่ในขณะนั้นคือ 1) ปัญหาการขาดทุนเนื่องจากต้นทุนการผลิตสูงและราคาผลผลิตตกต่ำ 2) ปัญหาขาดแคลนแรงงานในช่วงเพาะปลูกและเก็บเกี่ยว 3) ปัญหาจากฝนทิ้งช่วงและมีปริมาณน้ำฝนลดลง 4) ปัญหาด้านสุขภาพเกิดการเจ็บป่วยจากการได้รับสารเคมี 5) ปัญหาหนี้สินของครัวเรือนจากการใช้จ่ายในการประกอบอาชีพการเกษตรและใช้จ่ายในภาคครัวเรือน และ 6) ปัญหาการว่างงานในช่วงรอการเก็บเกี่ยวผลผลิต (สำนักงานเกษตรอำเภออุจินารายณ์, 2550)

3) เกษตรกรพร้อมทำ-เจ้าหน้าที่พร้อมพัฒนา คือ ศักยภาพทางการเกษตร: หากพิจารณาด้านศักยภาพทางการเกษตรในพื้นที่ในขณะนั้น พบว่า มีหน่วยงานที่ทำงานในด้านการพัฒนาการเกษตรทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ที่มีบทบาทหน้าที่ในการพัฒนาด้านการเกษตร และเกษตรกรมีความพร้อมที่จะเรียนรู้และทำการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง เกษตรกรยังคงมีทรัพยากรทางการเกษตรอย่างเช่นที่ดินทำกิน แหล่งน้ำ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่จะนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาก็ได้

3.2 พัฒนาการของกลุ่ม

จากการศึกษาพบว่า กลุ่มฮักแพงแบ่งปันอำเภออุจินารายณ์ มีพัฒนาการของกลุ่มแบ่งออกเป็น 3 ระยะดังนี้

ระยะที่ 1 ระยะก่อร่าง (ริเริ่มสู่การผลิตเกษตรยั่งยืน พ.ศ. 2550 - 2554)

กลุ่มฮักแพงแบ่งปันอำเภออุจินารายณ์ เป็นกลุ่มเกษตรกรที่เกิดจากการรวมกลุ่มของเกษตรกรในระดับอำเภอ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2550 - พ.ศ. 2554 มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจำนวน 6 หน่วยงาน คือ 1) ศูนย์พัฒนาคุณธรรมจังหวัดกาฬสินธุ์ 2) สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดกาฬสินธุ์ 3) อภส.สาขาอุจินารายณ์ 4) สำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกรจังหวัดกาฬสินธุ์ 5) ศูนย์วิจัยพืชไร่จังหวัดกาฬสินธุ์ และ 6) สถานีพัฒนาที่ดินกาฬสินธุ์ โดยได้เข้ามาทำงานส่งเสริมและพัฒนาให้เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการพักชำระหนี้เกษตรกรของในพื้นที่อำเภออุจินารายณ์ ให้ทำการเกษตรแบบผสมผสานโดยไม่ใช้สารเคมี จากการพัฒนาดังกล่าวมี เกษตรกรริเริ่มทำเกษตรแบบผสมผสานโดยไม่ใช้สารเคมี ในระยะแรกจำนวน 34 ครัวเรือน ที่เข้าร่วมโครงการพักชำระหนี้เกษตรกรของหน่วยงานภาครัฐในช่วงปี พ.ศ. 2550 ได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่จากการทำเกษตรเชิงเดี่ยวมาทำเกษตรผสมผสานโดยไม่ใช้สารเคมี เริ่มจากการปลูกข้าว และพืชผักแบบอินทรีย์ เกษตรกรจึงมีผลผลิตที่หลากหลายมีความปลอดภัยจากสารพิษ ก่อเกิดความมั่นคงด้านอาหารและพึ่งพาตนเองได้

ระยะที่ 2 สร้างตัว (สร้างกลุ่มเกษตรกร พ.ศ. 2555)

ในปี พ.ศ. 2555 ศูนย์พัฒนาคุณธรรมจังหวัดกาฬสินธุ์ ร่วมกับสำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดกาฬสินธุ์ได้เข้ามาพัฒนาให้เกษตรกรรวมกลุ่มกันเป็นสถาบันเกษตรกร โดยใช้ชื่อว่า ฮักแพงแบ่งปันอำเภอ

กุจิณารายณ์ ซึ่งเริ่มแรกมีเกษตรกรเข้าร่วมเป็นสมาชิกจำนวน 34 ครัวเรือน โดยเกษตรกรมีการทำเกษตรแบบผสมผสานโดยไม่ใช้สารเคมี จำนวน 34 แปลงกระจายอยู่ตามพื้นที่ของอำเภอกุจิณารายณ์ สมาชิกกลุ่มได้ร่วมทำกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำเกษตรผสมผสาน สัปดาห์ไปตามไร่ของสมาชิกทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันและให้ความช่วยเหลือกันในเรื่องปัจจัยการผลิตมาอย่างต่อเนื่อง และด้วยความสำเร็จดังกล่าวทำให้เกษตรกรอื่นที่สนใจได้เข้าเป็นสมาชิกเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ โดยเกษตรกรที่เข้ามาเป็นสมาชิกของกลุ่มต้องมีคุณสมบัติตามข้อกำหนดของกลุ่มที่กล่าวไว้ในผลของการศึกษาบริบทของกลุ่มอีกแห่งแบ่งปันอำเภอกุจิณารายณ์

ระยะที่ 3 สร้างคุณภาพ สร้างลาน (พัฒนาคุณภาพผลผลิต พัฒนาลานตลาด และลานแลกเปลี่ยนเรียนรู้ พ.ศ. 2556 - พ.ศ. 2560)

ปี พ.ศ. 2556 - พ.ศ. 2560 โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชกุจิณารายณ์ ร่วมกับ ศูนย์พัฒนาคุณธรรมจังหวัดกาฬสินธุ์ และ บริษัทโอสถสภาจำกัด ทำหน้าที่ให้การสนับสนุนงบประมาณ ได้เข้ามาพัฒนาในเรื่องของตลาดผลผลิตทางการเกษตรให้แก่กลุ่มเกษตรกร โดยมีขั้นตอนการดำเนินงาน 4 ขั้นตอนคือ 1) เปิดรับเกษตรกรที่ที่คุณสมบัติตามข้อกำหนดของกลุ่มเข้ามาเป็นสมาชิกเพิ่มเติม ปีละ 2 ครั้ง ในช่วงเดือนมกราคมและเดือนมิถุนายนของทุกปี ซึ่งเป็นช่วงที่คณะกรรมการกลุ่มลงพื้นที่ตรวจประเมินแปลงของสมาชิกกลุ่ม ปัจจุบันมีสมาชิกทั้งหมด 45 ครัวเรือน 2) การพัฒนาคุณภาพผลผลิตทางการเกษตรของสมาชิกกลุ่มให้ได้มาตรฐานอาหารปลอดภัยจังหวัดกาฬสินธุ์ (KS Kalasin Food Safety) โดยสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดกาฬสินธุ์ ร่วมกับโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชกุจิณารายณ์ ให้คำแนะนำและทำการตรวจผลผลิตพร้อมออกไปรับรองมาตรฐานอาหารปลอดภัยจังหวัดกาฬสินธุ์ให้แก่สมาชิกกลุ่มเกษตรกร 3) สร้างระบบตรวจสอบเพื่อรักษามาตรฐานความปลอดภัยของผลผลิต โดยมีคณะกรรมการกลุ่มร่วมกับโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชกุจิณารายณ์ 4) สร้างลานตลาดจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรของสมาชิกกลุ่มและลานแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านการตลาดในนาม ตลาดศุกร์เพื่อสุขภาพ ที่โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชกุจิณารายณ์ ในทุกวันศุกร์ของสัปดาห์ และได้ขยายตลาดออกไปในระดับชุมชนในพื้นที่ตำบลต่างๆที่สมาชิกกลุ่มอาศัยอยู่ จากพัฒนาดังกล่าวทำให้กลุ่มมีตลาดจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรอย่างต่อเนื่อง

4. ความสำเร็จและปัจจัยแห่งความสำเร็จสู่การต้นแบบของกลุ่มเกษตรกรระดับอำเภอ ของกลุ่มอีกแห่งแบ่งปันอำเภอกุจิณารายณ์

4.1 ความสำเร็จสู่การต้นแบบของกลุ่มเกษตรกรระดับอำเภอ ของกลุ่มอีกแห่งแบ่งปันอำเภอกุจิณารายณ์

"อีกแห่งแบ่งปัน" เป็นชื่อกลุ่มเกษตรกรระดับอำเภอที่ดำริชื่อขึ้นครั้งแรกโดย กลุ่มอีกแห่งแบ่งปันอำเภอกุจิณารายณ์ และด้วยความสำเร็จในการดำเนินงานของกลุ่มประสบความสำเร็จในการผลิตแบบเกษตรยั่งยืน จนกลายเป็น ต้นแบบ (role model) ของกลุ่มเกษตรกรระดับอำเภอด้านเกษตรยั่งยืน จึงทำให้มีการขยายเครือข่ายความสำเร็จไปยังอำเภออื่นของจังหวัดจังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดใกล้เคียง รวมกว่า 5 กลุ่ม และเกิดเป็นเครือข่ายอีกแห่งแบ่งปัน ในจังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดใกล้เคียง กลุ่มอีกแห่งแบ่งปันอำเภอกุจิณารายณ์ มีการดำเนินงานที่สำคัญจำนวน 3 ด้าน ได้แก่

- 1) การบริหารจัดการกลุ่ม: มีการประชุมวางแผนการทำงาน และสรุปบทเรียนการทำงานร่วมกันในรอบ 1 เดือน และมีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในเรื่องของการผลิต การตลาด ข่าวสารทางด้านการเกษตร และการช่วยกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม จากการทำงานที่ผ่านมาทำให้กลุ่มมีความเข้มแข็ง มีการบริหารจัดการกลุ่มที่มีประสิทธิภาพ ส่งผลให้กลุ่มดำเนินกิจกรรมการผลิตและการตลาดได้อย่างต่อเนื่อง

2) การทำเกษตรแบบเกษตรยั่งยืน: สมาชิกกลุ่มอัครแห่งแบ่งปันอำเภอภูจินารายณ์ มีการทำเกษตรแบบผสมผสานและเกษตรอินทรีย์ ส่งผลให้ผลผลิตของเกษตรกรได้รับมาตรฐานอาหารปลอดภัยจังหวัดกาฬสินธุ์ และมีผลผลิตตลอดทั้งปีก่อให้เกิดความมั่นคงทางด้านอาหารและสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับครัวเรือน

3) การตลาดและการเพิ่มมูลค่าผลผลิต: ลานตลาดสินค้าทางการเกษตรระดับอำเภอ ของกลุ่มอัครแห่งแบ่งปันอำเภอภูจินารายณ์ จัดขึ้นทุกวันศุกร์ของสัปดาห์ ที่โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชภูจินารายณ์ โดยกลุ่มเกษตรกรได้ดำเนินการมาต่อเนื่องเข้าสู่ปีที่ 5 (พ.ศ. 2556 – พ.ศ. 2560) จึงเป็นที่รู้จักของประชาชนทั่วไปในพื้นที่อำเภอภูจินารายณ์และหน่วยงานภายในจังหวัดกาฬสินธุ์ และกลุ่มเกษตรกรได้ผลิตข้าวกล้องอินทรีย์จำหน่ายให้กับโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชภูจินารายณ์และประชาชนทั่วไปในพื้นที่และต่างจังหวัด

จากผลของการศึกษาความสำเร็จของกลุ่มอัครแห่งแบ่งปันอำเภอภูจินารายณ์ ดังกล่าว มีสอดคล้องกับ ผลการศึกษาของ Safdar and Enefiok (2004) ที่รายงานว่าการดำเนินงานของสหกรณ์ให้ประสบความสำเร็จ สหกรณ์ต้องดำเนินงานในเรื่องที่สำคัญคือ 1) การบริหารจัดการองค์กรที่เป็นธรรม 2) การวางแผนยุทธศาสตร์ในการพัฒนาระบบสหกรณ์ และ 3) การบริการตลาดเพื่อสร้างกำไรหรือการผลิตให้ดีที่สุด นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับผลการศึกษาของ ศุภณิศร์ (2556) ที่ได้สรุปเช่นเดียวกันว่า ในการดำเนินธุรกิจของกลุ่มผู้ผลิตสินค้าโอท็อประดับ 5 ดาว ให้ประสบความสำเร็จกลุ่มต้องมีการดำเนินงาน 4 ด้านคือ 1) มีการบริหารจัดการกลุ่มตามแผนงานที่ได้กำหนดไว้ร่วมกันของสมาชิก 2) มีการดำเนินงานด้านการตลาดให้เกิดความแน่นอน และ 3) มีการจัดการด้านกระบวนการผลิตให้คุณภาพ

4.2 ปัจจัยแห่งความสำเร็จของกลุ่มเกษตรกรระดับอำเภอ: กลุ่มอัครแห่งแบ่งปันอำเภอภูจินารายณ์ จากความสำเร็จในด้านการทำเกษตรยั่งยืนจนกลายเป็นกลุ่มเกษตรกรต้นแบบระดับอำเภอ ที่มีการขยายเครือข่ายความสำเร็จไปยังอำเภออื่นของจังหวัดกาฬสินธุ์รวมกว่า 5 กลุ่มนั้น พบว่า มีปัจจัยแห่งความสำเร็จดังนี้

1) ปัจจัยแห่งความสำเร็จการบริหารจัดการกลุ่ม

(1) คณะกรรมการกลุ่มมีทัศนคติที่ดีต่อการทำเกษตรยั่งยืน: คณะกรรมการมีความศรัทธา และมุ่งมั่นในการทำเกษตรยั่งยืน มีความเชื่อมั่นต่อพลังของสมาชิกกลุ่มในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม และบริหารจัดการกลุ่มด้วยความเป็นธรรม โปร่งใส ตรวจสอบได้

(2) สมาชิกและค่านิยมในการทำเกษตรยั่งยืนของสมาชิก: สมาชิกกลุ่มมีความต้องการรับประทานอาหารที่มีความปลอดภัย และมีใจรักในการทำเกษตรยั่งยืน และมีความเชื่อมั่นต่อแนวทางการบริหารงานของคณะกรรมการและเพื่อนสมาชิกทุกคน

(3) ระเบียบปฏิบัติการของกลุ่มเพื่อธรรมาภิบาลซึ่งคุณภาพของผลผลิต: ระเบียบปฏิบัติเป็นเครื่องมือของกลุ่มนำมาใช้ยึดถือปฏิบัติในการทำงานร่วมกัน และการควบคุมระบบตรวจสอบคุณภาพผลผลิตภายในเพื่อให้ผลผลิตทางการเกษตรยังคงคุณภาพของผลผลิต

(4) การสนับสนุนต่อเนื่องจากหน่วยงานระดับอำเภอในฐานะพี่เลี้ยง: มีหน่วยงานที่ทำงานด้านการเกษตรภายในพื้นที่อำเภอภูจินารายณ์ ที่ให้การสนับสนุนในฐานะเป็นพี่เลี้ยงให้คำปรึกษาแนะนำในการดำเนินงานของกลุ่มอัครแห่งแบ่งปันอำเภอภูจินารายณ์ ในด้านการผลิต ด้านการตลาด และด้านการบริหารจัดการกลุ่มมาอย่างต่อเนื่อง

(5) การส่งเสริมและสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่อง: มีหน่วยงานหลักในพื้นที่อำเภอภูจินารายณ์ และหน่วยงานจากภายนอกที่เข้ามาร่วมดำเนินการพัฒนาเกษตรกรอย่างต่อเนื่อง โดยการจัดการกระบวนการเรียนรู้ การสนับสนุนงบประมาณ ปัจจัยการผลิต องค์ความรู้ทางการเกษตรให้กับกลุ่มเกษตรกร

2) ปัจจัยแห่งความสำเร็จด้านการผลิตแบบเกษตรยั่งยืน

(1) **ครัวเรือนของสมาชิก แรงงานในการผลิต และการพึ่งตนเอง:** ครัวเรือนและแรงงานของสมาชิกเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นต้องเข้ามาช่วยสนับสนุนและร่วมลงมือปฏิบัติทำการผลิตด้วยความต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวเพื่อให้การผลิตแบบเกษตรยั่งยืน และนำไปสู่การพึ่งพาตนเองในระดับครัวเรือนของเกษตรกร

(2) **ความตระหนักในคุณภาพผลผลิตของสมาชิก:** สมาชิกกลุ่มมีความใส่ใจและให้ความสำคัญในเรื่องความปลอดภัยและคุณภาพของผลผลิตในทุกขั้นตอนถือเป็นความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนเองและต่อสังคม

3) ปัจจัยแห่งความสำเร็จด้านการตลาดและการเพิ่มมูลค่าผลผลิต

(1) **การสร้างเชื่อมั่นให้กับผู้บริโภค:** การสร้างให้มีระบบตรวจสอบคุณภาพสินค้าภายในช่วยให้ผู้บริโภคมีความเชื่อมั่นต่อสินค้าทางการเกษตรได้เป็นอย่างดี มีการซื้อซ้ำอย่างต่อเนื่องมีทั้งลูกค้ารายเก่าและรายใหม่

(2) **มีสถานที่ในการจำหน่ายผลผลิตทั้งในระดับชุมชนและอำเภอ:** สถานที่จำหน่ายผลผลิตได้จัดตั้งขึ้นในรูปแบบของลานตลาดซื้อขายผลผลิตทางการเกษตร มีอยู่ในระดับชุมชนหมู่บ้านและตำบลอยู่ใกล้กับแหล่งผลิตของเกษตรกร และมีในระดับอำเภอเพื่อให้ประชาชนทั่วไปที่นิยมบริโภคอาหารปลอดภัยได้ให้การสนับสนุนซื้อผลผลิตสมาชิกกลุ่ม ทำให้มีตลาดซื้อขายผลผลิตที่แน่นอน

จากผลของการศึกษาปัจจัยแห่งความสำเร็จของกลุ่มเกษตรกรระดับอำเภอ ในกรณีของกลุ่มอักษะแก่งแบ่งอักษะแก่งบ้านอำเภอภูจินารายณ์ ดังกล่าว มีความสอดคล้องกับผลการศึกษาของ จิตตพัฒน์ และวิภาวี (2557) ที่รายงานไว้ว่า ปัจจัยที่ทำให้กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ ประสบความสำเร็จคือ 1) การบริหารจัดการกลุ่มที่มีธรรมาภิบาล 2) ผู้นำกลุ่มเปรียบไปด้วยภาวะของความเป็นผู้นำมีความมุ่งมั่นตั้งใจในการทำงาน 3) สมาชิกกลุ่มมีความสามัคคีและเชื่อมั่นในการทำงานของคณะกรรมการและสมาชิกด้วยกัน 4) การจัดการด้านการตลาดและการเพิ่มมูลค่าผลผลิตด้วยการแปรรูป 5) การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่อง และ 6) การได้รับคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานที่รับผิดชอบในระดับพื้นที่อย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง ยังสอดคล้องกับผลการศึกษาของ Elena and Mary (2011) ที่สรุปว่า ปัจจัยสู่ความสำเร็จของการดำเนินงานด้านสหกรณ์ชาวนาในประเทศจีน ประกอบด้วย 1) สมาชิกสหกรณ์ต้องมีความเข้าใจในการดำเนินงานสหกรณ์ และเข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมในทุกๆกิจกรรมของสหกรณ์ เพื่อให้เขาสามารถเรียนรู้และแก้ไขปัญหาได้อย่างชัดเจน และ 2) การวางแผนการพัฒนาทำให้คณะกรรมการผู้บริหารสหกรณ์สามารถดำเนินกิจกรรมของสหกรณ์ได้ตามเป้าหมาย และ 3) การจัดการด้านการตลาดที่มีแบบแผนจะช่วยให้สหกรณ์มีผลกำไรสามารถตอบแทนคณะกรรมการและสมาชิกสหกรณ์ได้ข้อกำหนดของสหกรณ์

สรุปและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาปัจจัยแห่งความสำเร็จที่ทำให้กลุ่มเกษตรกรอักษะแก่งแบ่งบ้านอำเภอภูจินารายณ์ สามารถเป็นกลุ่มเกษตรกรต้นแบบระดับอำเภอด้านเกษตรยั่งยืน พบว่า ความสำเร็จของกลุ่มอักษะแก่งแบ่งบ้านอำเภอภูจินารายณ์ คือ การเป็น ต้นแบบของกลุ่มเกษตรกรระดับอำเภอด้านเกษตรยั่งยืน ที่มี การดำเนินกิจกรรมสำคัญอย่างต่อเนื่องคือ การบริหารจัดการกลุ่มอย่างมีแบบแผน การดำเนินงานด้านการผลิตทางการเกษตรแบบยั่งยืนของสมาชิก และการดำเนินงานด้านตลาดและการเพิ่มมูลค่าผลผลิตทางการเกษตรของสมาชิก โดยมีปัจจัยแห่งความสำเร็จจำนวน 3 ปัจจัยหลัก และมี 9 ปัจจัยย่อย คือ 1) ปัจจัยแห่งความสำเร็จการบริหารจัดการกลุ่ม ประกอบด้วย (1) คณะกรรมการกลุ่มที่ตัดสินใจดีต่อการทำเกษตรยั่งยืน (2) สมาชิกและค่านิยมในการทำเกษตรยั่งยืนของสมาชิกการที่ (3) ระเบียบปฏิบัติการของกลุ่มเพื่อ

กรรมกรไว้ซึ่งคุณภาพของผลผลิต (4) การสนับสนุนต่อเนื่องจากหน่วยงานระดับอำเภอในฐานะที่เลี้ยง และ (5) การส่งเสริมและสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่อง 2) ปัจจัยแห่งความสำเร็จด้านการผลิตแบบเกษตรยั่งยืน ประกอบด้วย (1) ครัวเรือนของสมาชิก แรงงานในการผลิต และการพึ่งตนเอง และ (2) ความตระหนักในคุณภาพผลผลิตของสมาชิก) 3) ปัจจัยแห่งความสำเร็จด้านการตลาดและการเพิ่มมูลค่าผลผลิต ประกอบด้วย (1) การสร้างความเชื่อมั่นให้กับผู้บริโภค และ (2) มีสถานที่ในการจำหน่ายผลผลิตทั้งในระดับชุมชนและอำเภอ อย่างไรก็ตามปัจจัยแห่งความสำเร็จของการเป็นกลุ่มเกษตรกรต้นแบบในด้านเกษตรยั่งยืนที่กล่าวมานี้ ถือเป็นบทเรียนสำคัญในเรื่องการพัฒนาเกษตรกรที่เน้นการทำเกษตรยั่งยืน สำหรับหน่วยงาน เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบ และกลุ่มเกษตรกรได้ศึกษาเรียนรู้และนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินงานได้

จากการศึกษาในครั้งนี้หน่วยงานที่ทำงานทางด้านการพัฒนาเกษตรยั่งยืน บุคลากรผู้รับผิดชอบการพัฒนาเกษตรยั่งยืน และกลุ่มเกษตรกรที่เน้นการผลิตแบบเกษตรยั่งยืน สามารถนำความสำเร็จและปัจจัยแห่งความสำเร็จของกลุ่มอีกแห่งแบ่งปันอำเภอภูจินารายณ์ ไปเป็นแนวทางกำหนดเป้าหมาย และกำหนดเป็นแผนยุทธศาสตร์สำหรับใช้ดำเนินการพัฒนาได้ และยังสามารถนำปัจจัยแห่งความสำเร็จของกลุ่มเกษตรกรไปใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกลยุทธ์ของการทำงาน เพื่อกำหนดเป็นประเด็นสำคัญในการพัฒนาเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย โดยอาจส่งผลให้การพัฒนาใช้ระยะเวลา และงบประมาณน้อยลง

เอกสารอ้างอิง

- จิตต์พัฒน์ จำเริญเจือ และ วิภาวี ภูษณะภูติ. 2557. แนวทางการพัฒนาการจัดการศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนในจังหวัดกาฬสินธุ์สู่ความยั่งยืน. การประชุมวิชาการเสนอผลงานวิจัยระดับ 15 วันที่ 28 มีนาคม 2557 ที่วิทยาลัยปกครองท้องถิ่นมหาวิทยาลัยขอนแก่น, หน้า 2816 - 2823.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และ สุรียนต์ ธิัญกิจจามกุล. 2551. จากประวัติเขียวสู่พันธุ์วิศวกรรมบทเรียนสำหรับอนาคตเกษตรกรรมไทย. สำนักพิมพ์มูลนิธิชีววิถี. กรุงเทพฯ. 344น.
- มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน. 2560. ความหมาย และรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน. แหล่งที่มา: http://www.sathai.org/autopagev4/show_page.php. 1 พฤศจิกายน 2560.
- ยศ บริสุทธิ. 2558. การศึกษาชุมชน: แนวคิดฐานการวิจัยและกระบวนการทางวิทยาศาสตร์. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น. 609 น.
- ศุภณิศร์ เต็มสงวนวงศ์. 2556. ปัจจัยสู่ความสำเร็จทางธุรกิจของผู้ประกอบการที่ได้รับการคัดสรรสุดยอดสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ระดับ 5 ดาว อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่. วารสารการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต 1(1): 31-41.
- สำนักงานเกษตรอำเภอภูจินารายณ์. 2550. ผลการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรประจำปี พ.ศ. 2550. รายงานสรุปผลการประจำปี. 40:13-15.สำนักงานเกษตรอำเภอภูจินารายณ์.
- สำนักงานเกษตรอำเภอภูจินารายณ์. 2560. ผลการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรประจำปี พ.ศ. 2560. รายงานสรุปผลการประจำปี. 50:7-10. สำนักงานเกษตรอำเภอภูจินารายณ์.
- Elena, G., L. Guozhong and S. Mary. 2011. Factors for Successful Development of Farmer cooperatives in Northwest China. International Food and Agribusiness Management Review Volume. 14(4): 69-84.
- Safdar, D., T. Fisseha and E. Enefiok. 2004. Factors Contributing to Success of Small Farm Operations in Tennessee. Extension Journal, Inc. ISSN 1077 - 5315. 42(4).